

Středoškolská technika 2015

Setkání a prezentace prací středoškolských studentů na ČVUT

Lidová architektura v České republice

**Lucie Flemrová, Adéla Nováková, Magdaléna Černá,
Magdalena Hemerková**

Gymnázium Jana Nerudy
Hellichova 3, Praha 1

Práce byla vytvořena v rámci projektu OPPA „Přírodní vědy prakticky a v souvislostech – inovace výuky přírodovědných předmětů na Gymnáziu Jana Nerudy“ a prezentována na studentské konferenci Gymnázia Jana Nerudy.

Úvod.....	5
Poděkování.....	Chyba! Záložka není definována.
Čestné prohlášení.....	Chyba! Záložka není definována.
Život našich předků.....	6
18. století.....	6
Životní cyklus	6
Zemědělství.....	6
Řemesla.....	6
Právní postavení	6
Obyvatelé	7
Volný čas.....	7
Odívání.....	7
Hygiena	7
19. století, první polovina 20. století.....	7
Být venkovanem.....	7
Životní cyklus	8
Zemědělství.....	8
Řemesla.....	8
Právní postavení	8
Volný čas.....	8
Odívání.....	9
Hygiena	9
Lidová architektura v ČR – obecně	9
Vývoj staveb	9
Faktory rozlišování lidových staveb	10
Lidová architektura v ČR.....	10
Severní Čechy a okolí.....	10
Severní Čechy.....	11
Domy severních Čech.....	11
Středoehorský dům.....	11
Pojizerský dům	12
Severozápadní Čechy	12
Domy severozápadních Čech.....	12
Ašský dům.....	12
Chebský dům	13
Krušnohorský dům	13

Slánský dům	13
Severovýchodní Čechy	14
Domy severovýchodních Čech	14
Krkonošský dům	14
Podorlický dům	14
Dům středního Polabí	14
Střední Čechy a Praha	15
Domy středních Čech	15
Dům Středočeské pahorkatiny a povodí Berounky	15
Dům středního Polabí	15
Východní Čechy	16
Jižní Čechy	17
Typy domu v jižních Čechách	18
Blatský dům	18
Šumavský dům	18
Volarský dům	18
Morava a Slezsko	18
Jižní Morava	19
Části jižní Moravy	20
Slovácko	20
Brno a jeho okolí	21
Horácko	21
Podluží	22
Luhačovické zálesí	22
Střední Morava	22
Části střední Moravy	22
Haná	22
Drahanská vrchovina	23
Valašsko	23
Severní Morava a Slezsko	23
Části severní Moravy a Slezska	24
Jeseníky	24
Lašsko	24
Moravskoslezské Beskydy	24
Typy domů na Moravě	25
Dům východních Čech a západní Moravy	25

Horácký dům	25
Dyjsko-oslavský dům	25
Dům Pomoraví a dolního Podyjí.....	25
Hanácký dům.....	26
Slovácký dům.....	26
Dyjsko-svratecký dům	26
Dům severní Moravy a Slezska	26
Těšínsko-slezský dům.....	26
Opavský dům	26
Jesenický dům	26
Karpatský dům	27
Valašský dům.....	27
Kopaničářský dům.....	27
Pasekářský dům	27
Závěr	28
Zdroje	29
Obrázky	30
Severní Čechy.....	30
Střední Čechy	31
Východní Čechy	32
Jižní Čechy	33
Morava a Slezsko	33

Úvod

Každý domek, každá stodola, každé lidské obydlí v průběhu celé historie se nazývá lidovou stavbou. My se však v naší práci zaměřujeme převážně na lidovou architekturu 18. až začátku 20. století.

Lidová architektura neodmyslitelně patří ke kultuře celého českého národa. Cítíme, že dnešní generace si ale občas neváží ani národa, natož jeho kultury a lidová architektura víceméně patří už jen k pohádkám a obrázkům Josefa Lady. Je však stále faktem, že je to součást naší historie a taky stejná historická památka jako hrady a pomníky, pro nezáměr však mnohdy odsouzená k zániku. Proto bychom si jí měli vážit, proto jsme si toto téma vybraly. Věříme, že naším projektem naše vrstevníky zaujmeme a připomeneme jim taje a krásy lidové architektury.

Život našich předků

Nejprve by bylo dobré říci, kdo byli vlastně ti obyvatelé lidových staveb. Musíme si představit, že naši předchůdci na vesnicích měli horší podmínky pro život, společnost nebyla na takové úrovni, jako je dnes. Navíc se České země stále vzpamatovaly ze Třicetileté války v sedmnáctém století.

18. století

Životní cyklus

Od druhé poloviny osmnáctého století se děti rodily i s příjmením do očíslovaných domů. Jejich výchova začínala s matkou, později výchovná role přešla na starší sourozence, dokud děti nebyly dostatečně staré na chození do školy. Po ukončení povinné školní docházky pomáhaly dívky matce v domácnosti, chlapci v otcově řemesle, které na sedm, později na tři roky, přerušili vojnou. Mezi dvacátým až třicátým rokem se uzavíraly sňatky a po dalších třiceti letech bylo manželům předáno hospodářství. Jejich rodiče stále pomáhali a starali se o vnoučata.

Zemědělství

V osmnáctém století se výrazně zvýšily výnosy za zemědělství díky pěstování píce a okopanin, zavedení odchovu dobytka ve stájích, čímž se zlepšilo hnojení polí, přeměně pastvin na louky a pole a odvodňování. Pokročilost chovu dobytka a vyšší výnosy umožnily i dovoz zvířat ze zahraničí. Pěstování ovoce se rozdělilo do regionů s nejpříznivějšími podmínkami. Robota byla omezena, půda byla přidělena poddaným a robota se převedla na peněžní plat.

Řemesla

Hojně se rozvíjela manufakturní výroba, přicházely i nové vynálezy. Počet pracovníků s jiným než zemědělským zaměřením se rychle rozrostl, kromě zaměstnanců manufaktur, kteří si mohli dovolit žít lepší život, také o tkalce, brusiče skla, rybníkáře a lesníky, jelikož se plně prosadila umělá obnova lesů, sázením sazenic či semen příslušných dřevin.

Právní postavení

Po Třicetileté válce byla kvůli nedostatku pracovních sil robota zvýšena až na tři dny v týdnu, což vedlo k bouřím a protestům. Vrchnost si navíc vymanila právo schvalování sňatků poddaných a rozhodování, zda děti půjdou do učenictví na řemeslo nebo na studie. To bylo vyřešeno v druhé polovině osmnáctého století zavedením povinné školní docházky. Poddaní

navíc kromě roboty museli platit daně státu a církvi odvádět desátky. Až od roku 1781 bylo nevolnictví zrušeno císařem Josefem II., později zrušil i robotu, kterou si ovšem vrchnost a šlechta vymohla zase zpět.

Obyvatelé

Na venkově žili nejčastěji poddaní, vrchol venkovské společnosti tvořila vyšší šlechta. Poddaní byli uspořádáni do skupin podle práce, ale i podle manželského stavu. Na konci společenského žebříčku stáli tuláci, tělesně i duševně postižení. Samostatnou skupinu potom tvořili učitelé a kněží.

Volný čas

Církví byla vyhrazena neděle na odpočinek bez práce, stejně tak sloužily i časté svátky, některé z nich spojené i se zábavou, jako například masopust, máj, svatojánský oheň, dožínky, ale také vynášení smrtky, lidové zvyky a obyčeje. Náboženské slavnosti zastávaly Vánoce a Velikonoce bez práce. Vždy se ale našel čas na hraní vrhcábů a karetních her v hospodách, kde právě začínajícím osmnáctým stoletím vystupovaly i divadelní soubory.

Odívání

Už v šestnáctém století se začaly rozlišovat regionální typy oděvů a také se začaly rozlišovat oděvy všední, pracovní, sváteční a u měšťanů a šlechty i oděvy domácí. Lidové kroje se používaly pouze při slavnostních událostech, v některých místech je tomu tak dodnes, měly za úkol kopírovat oblečení, jaké nosila šlechta, u dam krinolínové sukně, které byly v lidové verzi zkrácené a u pánů krátké kalhoty pod kolena a vysoké boty.

Hygiena

Až v druhé polovině osmnáctého století se začala formovat státní zdravotní péče, na venkově byla představována porodní bábou a ranhojiči. Hygiena na vesnicích byla bídná, celé tělo se umývalo pouze před svátky a to pouze v případě, že špína doopravdy překážela. V příbytcích bydlel i drobný hmyz, čištění zubů bylo záhadou a močůvka často tekla až na náves.

19. století, první polovina 20. století

Být venkovanem

Být venkovanem nebylo lehké, protože pokud se nějaký venkovan dostal do styku s měšťanem, dočkal se většinou posměšků kvůli neznalosti, svému hrubému chování a nemodernímu oděvu. Přehled o světě měli venkované především ze školy, ovšem později zasáhla kulturní činnost

spolků, když některé z nich vybudovaly čítárny. A nejenom spolky, k odbornosti jim pomohli i konzultanti z hospodářských škol. Odborný tisk a odborná literatura šířila i zahraniční informace. Později se o výraznou mobilitu venkovanů zasadil rozvoj autobusů a železničních sítí.

Životní cyklus

Děti byly do svých šesti let vychovávány rodinou, později do svých čtrnácti let navštěvovali školu. Poté buď pomáhaly doma v hospodářství, nebo šly sloužit na statek, chlapci jako dělníci a dívky jako služky. V rodinách řemeslníků se chodilo do učení a na přelomu devatenáctého a dvacátého století začaly děti navštěvovat hospodářské a hospodyňské školy. Ve dvaceti čtyřech letech se ženili a rodiče jim při této příležitosti odkazovali usedlost.

Zemědělství

Zemědělství zažilo převrat a z živobytí založeného na tradici se stalo živobytí založené na vědě. Prosadily se střídavé osevní postupy, většina pracovních operací byla zmechanizovaná, byla objevena umělá hnojiva a také byla velmi rychle zavedena, rozšířilo se šlechtitelství a plemenářství a tažná zvířata byla nahrazena motory.

Řemesla

Počet nezemědělců na venkově stále rostl a nová řemesla stále přibývala. Objevili se například zámečníci a strojníci ve strojírnách. Vznikaly nové potravinářské závody, mlékárny, konzervárny, cukrovary, lihovary a mlýny. Především na venkově vznikaly textilky, sklárny, železární a pily, které právě na venkově měly přístup k vodnímu pohonu a levnější pracovní síle. Ovšem stále více lidí dojíždělo za prací do města a někteří odcházeli na celou sezónu. V druhé polovině devatenáctého století se navíc začínal rozvíjet družstevní obchod.

Právní postavení

Poddaní se stali plnoprávními vlastníky usedlostí, když se vykoupili z poddanství. Kromě roboty a poddanství byly zrušené i desátky odváděné církvi. Až do druhé poloviny devatenáctého století bylo však ponecháno omezené dělení pozemků.

Volný čas

Došlo k rozdělení času na minuty a vteřiny, navíc se běžnou součástí vybavení staly hodiny, hodinky nebo budíky. Ty vymezovaly čas na práci a chvíle na volnou zábavu a rodinu. K církevním svátkům a lidovým zvykům přibýly i spolky, kde se spojovaly prvky odborné a zábavné, například u hasičů nebo v chovatelství. Na konci devatenáctého století navíc vznikl Sokol a dal tak možnost vzniknout i spolkům sportovním.

Odívání

Stále se zachovalo odívání podle regionů, ovšem postupem času se oděvy stále častěji šilo z průmyslově vyrobených látek, které byly levné. Kvalitní oblečení už šili jenom ševci a švadleny. Podle šatů se nepoznávala jenom příslušnost k regionu a ke společenské vrstvě, ale i k profesi.

Hygiena

S technologickým i chemickým pokrokem bylo zjištěno, že fekálním znečištěním vody jsou šířeny nemoci, tudíž byly zavedeny záchody, které až do konce devatenáctého století měli jenom bohatí měšťané a šlechta, ale splachovacím záchodem se mohli chlubit pouze zámožní Pražané.

Lidová architektura v ČR – obecně

V období kolonizace ve středověku se začaly zakládat na našem území jednotlivé usedlosti a první vsi a tak se stalo, že na konci středověku byla síť těchto sídel v podstatě hotová. Co se týkalo udržování, bylo zde důležité dědické právo, tedy nejstarší syn zdědil chalupu a ostatní se uplatnili většinou v řemeslech. Vsím kromě těchto velkých usedlostí dodaly charakter a jaksí vyplnily prostor i menší chalupy bezzemků, kteří se snažili získat půdu.

Dodnes zachované stavby jsou ale spíše novověké, nejstarší jsou tedy z konce 18. století. Nejstarší lidové stavby najdeme díky vyspělé kultuře a užití trvanlivého materiálu – kamene – hlavně v jižních a západních Čechách.

Vývoj staveb

Česká republika je srdcem Evropy a jako taková se stala místem střetu několika stylů stavby. Ze západní Evropy se zde projevy styl hrázdění, z východu roubení, z jihovýchodu hliněné stavby a z jihozápadu potom roubení a kamenné stavby. Vše samozřejmě všude záviselo na dostatku dřeva či jiných materiálů, podnebí apod. Na začátku 19. st. byly z důvodu častých požárů na českém území plošně zakázány dřevěné stavby, později byl ale zákaz zmírněn. Vzhledem k dobrým izolačním vlastnostem dřeva se používalo například na stavbu světnic, tedy vytápěných místnostech.

Až do příchodu železnice, se kterým se na naše území dostaly i jiné materiály, se stavělo z výhradně místních zdrojů a velice šetrně, staré stavby se dokonce nebouraly.

Půdorys vesnic se zachoval převážně původní, středověký.

Faktory rozlišování lidových staveb

Česká republika přináší množství rozmanitých lidových staveb, které se liší podle nejrůznějších faktorů. Můžeme si uvést např. nadmořskou výšku oblasti a jiné přírodní podmínky, které značně ovlivňují možnosti hospodaření, obživy, velikost a orientaci objektů. Dostupnost materiálů je velmi úzce propojena se stavebními zvyklostmi a stavbami samotnými na našem území; Česká republika patří do oboru středoevropské či východoevropské kultury, která se zejména vyznačuje množstvím jehličnatých lesů (na rozdíl od západoevropské kultury, která je ovlivněna nedostatkem lesů a vyšším množstvím listnatých stromů). V ČR rozlišujeme několik druhů stavebních konstrukcí – ze západu dům roubený, z jihovýchodu hliněný, z východu pak dům hrázděný, který se ale vyskytuje téměř výhradně v blízkosti roubených staveb. Na stavební zvyklosti v jednotlivých regionech měli dopad i zdejší stavební mistři, neméně však napomohla jejich odlišnosti různost etnická. Zejména v 19. st. se na našem území projevila přítomnost německých obyvatel, nesmíme ale zapomenout ani na regionálně vymezené etnografické skupiny česko-moravského obyvatelstva, jako jsou Chodové, Hanáci, Valaši, Moravští Slováci či Laši, i oni se podepsali na dnešní podobě lidového umění včetně architektury v jednotlivých regionech. V neposlední řadě je nutné jako jeden z vlivů uvést také stáří lidových staveb.

Lidová architektura v ČR

Jedním z faktorů, a to z nejobecnějších, je samozřejmě poloha v ČR. Podle té si stavby blíže popíšeme i my.

Severní Čechy a okolí

Pro severní Čechy je specifickým stavebním materiálem rozhodně dřevo. Stavby tu bývají hlavně roubené, ale i hrázděné. Technika roubení je hodně specifická: dlouhé trámy ze smrkového dřeva se vrství na sebe, často jsou na povrchu konzervovány tzv. volskou krví. V minulosti bývala do spár mezi trámy kladena mechová nebo slaměná výplň, na ni pak byla uložena jílovitá hlína, často s přidáním zvířecími chlupy, lněným či konopným pazdeřím nebo vlákny

z kopřivových stonků. Hliněný výmaz byl pak na povrchu urovnán, vyhlazen a opatřen vápenným nátěrem. Menším typem domů (zpravidla bez výmazu ve spárách) byl pak srub. Také hrázděné stavby jsou specificky konstruované z hraněných svislých a vodorovných trámů zpevněných šikmými vzpěrami. Kostra měla nosnou funkci a vnitřní prostor byl vyplněn materiálem bez nosné funkce, jako byla mazanina nebo vepřovice, později i pálené cihly.

Hodně využito je však také kamene, jehož užívání zde má dlouholetou tradici, specifickým severočeským materiálem byl hlavně pískovec, díky množství pískovcových skalních útvarů. Najdeme zde hlavně patrové domy, ať už komorního¹ nebo chlívniho typu. Důležitými prvky severočeského domu byly podstávky² a pavlače³.

Severní Čechy

Severní Čechy jsou první podkapitolou k této části projektu. Na rozdíl od např. moravských regionů se nedělí na etnografické oblasti, vše je zde dáno polohou pohoří.

Domy severních Čech mají často patrové uspořádání a bývají komorního, v pohraničí chlívniho typu. Opět zde nalezneme podstávky a pavlače. Velmi časté jsou tu kombinované stavby, kde je nejprve roubené přízemí, patro je pak hrázděné. U novějších staveb jsou časté i kombinace zděného přízemí a dřevěného patra. Střechy bývají sedlové, v nížinách doškové, na horách dřevěné, šindelové. Šindele se místy používaly i na vnější obklad stěn a štítů, někdy byly používány i břidlice či vláknocementové šablony skládané do různých vzorů. Lomenice štítů sedlových střech se vyznačují náročnou skladbou prkenného bednění.

Domy severních Čech

V severních Čechách rozlišujeme několik typů domů:

Středohorský dům

Středohorský dům je patrovým typem domu, vyskytující se v oblasti Českého středohoří. V horských oblastech jsou časté usedlosti chlívniho ty, dále do vnitrozemí pak komorního. Jsou pro ně typická klasicistní zděná průčelí a stavby jsou často kombinované formou roubení,

¹ komorní typ domu = trojdílné obydlí, jehož třetí hospodářská místnost slouží jako komora

² podstávka = dřevěná konstrukce obepínající roubené přízemí, má důležitou konstrukční funkci při vynášení patra

³ pavlač = předsazená konstrukce před nosnou zdí, sloužící jako přístupová cesta, má důležitou komunikační funkci

hrázdění a zdění. Charakteristický je zde vizuálně celozděný vzhled, méně se také používalo vepřovic. Průčelí domu tvoří klasicistní štít obrácený směrem na náves. Střecha bývala většinou sedlová, někdy s valbičkou.

Pojizerský dům

Pojizerský dům nás patří k nejreprezentativnějším roubeným stavbám a nachází se v podhorské a horské oblasti Jizerských hor a části Krkonoš. Stavby bývají roubené, přízemní, u bohatších usedlostí pak patrové, často s lužickou nebo českou podstávkou a pavlačí s vyřezávanými sloupky. Hrázdění se zde téměř neuplatňovalo. Stavba byla komorního a v pohraničních oblastech někdy i chlívního typu. Střecha bývala většinou sedlová s šindelovou, později břidlicovou krytinou. Místy byla na střeše v průčelí zkosená valbička či hranolový kabřinec. Charakteristickým rysem štítu je bohatě zdobená předsazená lomenice. Co se interiéru týče, stavby jsou zvláštní tím, že na východ od Labe nebyla vydělena černá kuchyně. V exteriéru, v tříprostorovém dvoře stojí většinou roubená kolna a často patrový špýchar.

Severozápadní Čechy

Domy severozápadních Čech bývaly povětšinou roubené, hrázděné, v novějších případech i zděné, u většiny dochovaných staveb je roubení již kombinováno s kamenným zdivem. Střechy zde nalezneme většinou sedlového tvaru s bedněnými, zděnými nebo hrázděnými štíty podle regionu a konstrukce obvodových stěn.

Domy severozápadních Čech

Severozápadní Čechy mají více podtypů domů než severní, několik druhů se ovšem kvůli válečnému období téměř nedochovalo.

Ašský dům

Ašský dům se nachází v nejzápadnější oblasti celé republiky. Je zde výrazný podíl dřevěného materiálu, tato oblast je navíc obklopena oblastmi hrázděných staveb. Střechy bývaly většinou sedlového typu a poměrně vysoké, kryté šindelemi a později eternitem.

V dnešní době je však velmi těžké najít typický ašský dům. Kvůli své poloze po druhé světové válce mnoho ašských domů zaniklo a lidé pak dali přednost modernějším, cihlovým domům.

Chebský dům

Chebský dům se nachází převážně na Chebsku a také částečně v oblastech na něj navazujících (Vogtland a Horní Falce v Německu). Je budován formou hrázděné stavby a zpravidla je v přízemní části roubený a vyšší patra jsou zbudovaná pomocí hrázdění a bohatě zdobená. Dřevěné trámové konstrukce bývaly zpočátku vyplňovány hliněnou mazaninou s příměsí slámy, později se k vyplňování začal používat kámen a ke konci 19. století se již často používaly kromě kamene i cihly. Trámy byly zpočátku černé nebo tmavě hnědé barvy, později se začala objevovat i typická tmavě červená barva. Roubené přízemní části budov bývaly nejčastěji obílené. Na průčelích domů se složitějším hrázděním byly vytvářeny bohatě zdobené dekorace vynikající jak svou barevností (polychromie), tak geometrickou členitostí. Střecha byla obvykle sedlová, s vikýři a krytá břidlicemi či šindelemi, později i taškami, eternitem nebo lepenkou. Půdorys staveb je zde zpravidla chlévního typu, hrázdění se používalo i u hospodářských staveb (stodoly, sýpky, špýchary).

Krušnohorský dům

Krušnohorský dům najdeme v oblasti Krušných hor a sousedních krajích. Pro tento typ staveb je typické, že obytné i hospodářské prostory jsou sdružené pod jednou střechu. V přízemí býval dům zpočátku roubený, od 18. století pak budován z kamene, patra budovy jsou hrázděná. Na rozdíl od sousedního chebského domu není hrázděné zdivo tak propracované a umělecky hodnotné. Střecha byla většinou poměrně vysoká, obvykle sedlová či valbová a krytá šindelí či břidlicí, později eternitem, taškami či lepenkou a štíty byly obkládány vícebarevnou břidlicí či eternitem z důvodu ochrany předhorským prostředím. Stěny bývaly většinou obílené a trámy hrázdění se obarvovaly na černou nebo tmavě hnědou barvu. U obytných i hospodářských budov se objevuje pavlač, která je nesena z přízemí stropnicemi a má vyřezávané sloupky.

Slánský dům

Slánský dům se vyskytuje v širší oblasti Slánska a zasahuje až k Praze. Uchovalo se zde dodnes mnoho lidových staveb, jejichž původ se u nejstarších stavení datuje až ke konci 15. století. Je komorním typem domu. Tradiční stavby jsou většinou celé z kamene, a to především z opuky nebo pískovce, z důvodu nedostatku dřeva (již od středověku) nebo v prvním patře stylem hrázdění. Stěna bývala jednolitá díky stejnému zabarvení trámů a výpletu, hrázdění pak vizuálně zcela zaniká. Užití formě konstrukce se zde říká lepenicové zdivo. Střecha zde byla valbová a postupně ji nahradila sedlová.

Severovýchodní Čechy

Pro severovýchodní Čechy jsou typické roubené stavby na kamenné podezdívce s přízemním uspořádáním. Domy mají uspořádání komorní, komoro-chlévní i chlévní. Místy se zde vyskytuje konstrukce krčková (dřevěný dům se stěnami z krátkých celých či půlených špalíků = krčků, nebo polínek kladených těsně vedle sebe a spojovaných pilino-vápenatou maltou). Střechy jsou kryté šindelem.

Domy severovýchodních Čech

Poslední podoblast severních Čech má tři podtypy domů:

Krkonošský dům

Krkonošský dům se vyskytuje hlavně v oblasti východních Krkonoš. Jedná se o přízemní roubené stavby, často s obíleným spárováním. Stěny bývaly často barveny, hlavně na modro, zeleno, červeno nebo na šedo. Domy byly trojprostorové, chlévního nebo komoro-chlévního typu. Střecha je strmá a vysoká, s vikýřem směrem do svahu, kterým se na půdu uskladovalo seno. U velkých statků bývala na střeše zvonička nebo kabřinec a domy mívaly zdobně vyřezávané lomenice⁴.

Podorlický dům

Podorlický dům se nachází v Orlických horách a okolí. Stavby jsou často roubené a chlévního nebo komoro-chlévního typu s nevydělenou černou kuchyní.

Dům středního Polabí

Domy středního Polabí byly zásadně stavěny formou roubení, přibližně od konce 18. století se začalo přecházet na kamenné či cihlové stavby. Stavby pak byly někdy doplňovány hlínou a nejčastěji bývaly ještě omítnuté. Střecha byla povětšinou sedlová, často pokrytá došky, šindelem a později a méně taškami nebo eternitem. Ve vrcholu štítu se stavěl kabřinec nebo valbička, předsazený štít býval zdoben jednodušší lomenicí. Rovina štítu bývala podepřená rámovou konstrukcí s náročně profilovanými sloupky a rohovými pásky a díky přesahu střechy ve štítové stěně vzniká podsín, která byla uzavřená bedněným zábradlím.

⁴ Lomenice = trojúhelníkový nebo lichoběžníkový prkenný štít

Střední Čechy a Praha

Některé lidové stavby ve středních Čechách pro svou blízkost hlavnímu městu a centru dění v celé republice nezůstaly příliš zachovány. Ze staveb je však patrné několik poznatků. Starší dům středních Čech byl roubený a přízemní. Střecha mívala často bedněný štít, kdy prkna byla kladena ve směru střešních krytin, často měla kabřinec a jako krytina se používaly došky, které ale pro svou hořlavost byly později nahrazeny vláknocementovými šablonami. Od konce 18. století se začal prosazovat, a to hlavně v oblasti Středočeské pahorkatiny a povodí Berounky, zděný dům z kamene nebo později z cihel. Střecha bývala často sedlová s polovalbičkou, která nahradila kabřinec a jako krytina se používaly pálené tašky.

Domy středních Čech

Ve středních Čechách nalezneme dva typy domu, které se dělí na starší a mladší, třetím typem je pak dům Prahy a okolí. Těch však zbylo v okolí Prahy jen velmi málo.

Dům Středočeské pahorkatiny a povodí Berounky

Starší dům tohoto typu byl jen přízemní s roubenou konstrukcí stěn. Měl sedlovou střechu s mírně přesazeným štítem, nahoře pak zakončeným kabřincem, která byla v nejvíce případech došková. Bednění bylo v chudších oblastech velice jednoduché, v bohatších pak mělo složitější skladbu. Později začaly být domy v této oblasti přezdívány, nejprve jen ve vstupní a hospodářské části. V jižnějších oblastech začaly pak štítová ramena nabývat křivkových obrysů formovaných dynamickým barokem.

Dům středního Polabí

Dům středního Polabí měl nejprve roubenou konstrukci z jehličnatého dřeva, ale i ze štípaných desek dřeva, tzv. trhanic. Stěny byly opatřovány hliněnou mazaninou na ochranu proti ohni a střecha bývala sedlová, došková, s přesazeným štítem a opatřená kabřincem. Jako v jiných oblastech ČR, došlo i u tohoto typu k obměně materiálu na kámen či pálené cihly a vnitřní stěny byly zděné z vepřovic (nepálených cihel). Krytinou se staly keramické tašky.

Východní Čechy

Východní Čechy byly osidlovány již od 6. – 7. století, do 13. století zde byly ale nejčastěji zahloubená obydlí, zemnice. Pak ale nastal zlom v podobě technického a hospodářského pokroku a začaly se stavět roubené přízemní domky s vrstvou hlíny pro účely tepelné izolace a protipožární odolnosti. Spoje v roubení mezi trámy byly vyplňovány suchým mechem a jílovou složkou, od poloviny 19. století pak byly trámy natírány olejovými barvami. Od 19. století se začalo užívat zděné konstrukce. Kromě čistě obytných staveb zde byly časté i hospodářské a technické stavby, hlavně pak vodní či větrné mlýny.

Pro východní Čechy, a hlavně Chrudimsko, Královéhradecko, Náchodsko a Jičínsko, jsou typické návesní vsi, kdy se na náves sbíhaly všechny ulice obce a tvar návsi byl obdélníkový, oválný, trojúhelníkový nebo nepravidelný. Ve středním Polabí jsou časté naopak ulicové a silniční vsi. V kopcovitých a zalesněných oblastech můžeme najít lesní lánové vsi, které se rozléhají podél cest a potoků a vznikaly kolonizací podhorské oblasti, dále hromadné vsi, také nazývané shlukové, které vznikaly jako nepravidelně rozmístěná zástavba v důsledku příbytku obyvatel, a nakonec dvorcové vsi, rozptýlené samostatné příbytky zhuštěné pouze u kostela, hostince nebo školy.

Stavby ve východních Čechách byly třech typů: komorního, komoro-chlévního a chlévního. Co se exteriéru týče, střechy zde byly zejména sedlové a v úrodných oblastech doškové (slaměné), v Polabí rákosové a ve vyšších polohách ze štípaného smrkového dřeva. Opět zde bylo užito kabřince, domy měly svlakové⁵, rámové až bohatě zdobené dveře a nejprve malá čtvercová a později obdélníková okna s různým členěním. Interiér mnohdy odrážel sociální postavení majitelů domu. Podlaha bývala z dusané hlíny, od 18. století v Polabí a od 20. století v podhorských oblastech až prkenná. V chlévech hlínu brzy nahrazovaly trámky či kuláče, kamenná či cihlová dlažba byla v okolí topenišť a v síních. Strop souvisel s vývojem topeniště. Velmi často zde nacházíme klenuté stropy, zejména v černých kuchyních, síních, komorách a chlévech. Nejčastějším typem klenby byla česká nebo pruská placka s mohutným středovým sloupem, který zpravidla celý strop podepíral. Technika klenby pak přecházela do travers. Nejstarším typem topeniště bylo otevřené ohniště s pecí přímo v obytné místnosti, důležité zde byly větrací komory nad okny nebo dveřmi sloužící k odvodu kouře, případně dymník⁶. Obsluha chlebové pece a kamen se později přesunula do černé kuchyně, což vedlo k tomu, že ze zakouřené jizby se stala čistá světnice a otevřený oheň se nacházel pouze v přisvětlovacím výklenku. Chlebová pec sloužila i jako místo na spaní a odkládání potřebných věcí. Zlom nastal

⁵ Svlakové dveře = dveře ze tří desek, s pásovými kovanými závěsy a petlicí se zámkem

⁶ Dymník = zařízení ve tvaru nálevky zavěšené ze stropu nad ohništěm

až v 19. století, kdy byly vyhřívací pece přestavěny a kamna obsluhovaná již se světnice a postupně začaly převládat kachlová kamna určené k vaření i vytápění. Obytná světnice tak začala sloužit k vaření, stolování, práci, spaní i sousedským besedám.

Jižní Čechy

Jižní Čechy můžeme rozdělit na dvě území: nízko položená Blata (od Českých Budějovic na sever) a horské oblasti Šumavy (od Českých Budějovic na jih) a zajímavá je také oblast Pošumaví (dlouhý pás od Českokrumlovsko na jihovýchodě až po Domažlicko na severozápadě). Již ve středověku se dotvořilo osídlení oblasti Jižních Čech. Pokud se osídlovalo do zalesněného terénu, vesnice byly zpravidla obdélníkově pravidelné, nicméně předtím, než lesy byly jediné místo, kam se další vesnice mohla vejít, vesnice byly nepravidelné. Do 1. poloviny 19. století se v jižních Čechách stavěly na vesnicích domy především dřevěné, ovšem v této době především z důvodu protipožárního opatření. Podpora přešla ke stavbám zděným, které se také začaly dále stavět. Zděné stavitelství se rychle rozvíjelo, ale nejen ono, také klenební umění, jelikož vesničtí dělníci ovládali alespoň základní placovou klenbu, část kulové plochy na libovolném půdorysu. I v regionu jižních Čech platí to samé jako pro ostatní české oblasti, co se týče situování domů a rozsazování dalších objektů kolem dvora. Drobných rozdílů si však všimnout můžeme. Mnohem častěji si v jižních Čechách můžeme všimnout domů otočených do ulice svou zadní, komorovou částí. Tímto se stala obytná část domu osluněnou. Po polovině 19. století se při upravování domů či při budování nových staveb začalo postupně upouštět od štítové orientace objektů, aby se dala přednost podélnému situování domů, které dál vedlo k postupnému řadovému propojování domů. Vzhledem k nedostatku dřeva, který začal v jižních Čechách objevovat poměrně brzy, roubené stavby zde byly nahrazovány stavbami kamennými daleko dříve než v jiných regionech. V nižších oblastech jižních Čech byly štíty domů vyzdobeny štukovou výzdobou, reliéfy ze směsi z jemného písku, vápna a cementu, jakožto uplatnění tradičních lidových motivů. V horských oblastech Šumavy se ale dřevěné domy uplatňovaly o něco déle než v nížinných Blatech. Díky dřevu měly různé části objektů i svůj charakteristický vzhled. Roubení se udrželo na předních, obytných částech domů. Štíty nebyly moc zdobené a na krytí střech se používal především šindel.

Typy domu v jižních Čechách

Blatský dům

Tento typ lidové stavby se datuje od první čtvrtiny 19. století. Byl používán předněji v nižších oblastech jižních Čech na blatech. Usedlosti jsou postaveny ve stylu "selského baroka", lidového stavitelství inspirovaného barokní a klasicistní architekturou. Selské baroko se vyznačuje bohatým zdobením štítů domů, především si můžeme všimnout spirál, takzvaných volut, ale jako další ozdobné prvky se používaly i přírodní, náboženské a lidové motivy. Obec Holašovice byla díky těmto dobře zachovalým stavbám byla zapsána na seznam světového dědictví UNESCO.

Šumavský dům

Díky zalesněnému pohoří Šumava se ve výšinách jižních Čech udržely domy dřevěné. Šumavské domy jsou provedené roubenou technikou s přesahem horních trámů. Stěny tohoto domu jsou častokrát natřeny silnou vrstvou bílé hliněné omítky. Na rozdíl od blatského typu domu se šumavský dům vyznačuje skromným dřevěným štítem lichoběžníkového tvaru.

Volarský dům

Typ volarského domu se nachází pouze v horském městečku Volary a nedaleké osadě Dobrá. Tyto roubené domy mají kamenné přízemí, velmi nízkou sedlovou střechu a snad nejpozoruhodnější věc na celém domě, vyřezávanou pavlátku na štítové straně domu. Střechy byly pokrývané štípanými šindely. Domy mají i široké průčelí, kterým se dá vstoupit do průjezdu. Již od 16. století se takové domy daly nalézt, příčinou byl příchod obyvatel z horských částí Alp. Od roku 1995 jsou Volary a Dobrá zapsány na seznam vesnických památkových rezervací.

Morava a Slezsko

Pro Moravu, hlavně jihovýchodní a střední, je specifickým stavebním materiálem hlína. Nalezneme tu ale i domy dřevěné, kamenné či zděné. Stavby byly stavěny většinou ze sušených cihel či dusané hlíny, četné (typické na JV Moravy) jsou i stavby ze smíšeného zdiva, což je hlína společně s kamenem a pálenou cihlou. Hlína se používala na Moravě až do 19. století, kdy i na zbytku území začala obměna stavebního materiálu ze dřeva na zdivo a byla vystřídána pálenými

cihlami a jinými modernějšími materiály. Dodnes jsou ale hliněné stavby považovány za autonomní konstrukční druh.

Morava a Slezsko, stejně jako ostatní části ČR, se dají rozdělit na regiony.

Jižní Morava

Jižní Morava je oblast okolo povodí dolní Moravy a Dyje, ale zahrnuje i část Českomoravské vrchoviny na místě jejího styku s jižními Čechami. Jižní Morava se jako část pohraničí stala dějištěm politických střetů a byla i součástí Sudet. Proto se zde až na výjimky nesetkáváme se zvláště starými stavbami.

Pro jižní Moravu je specifický protáhlý způsob uspořádání návsi, které tak vypadají spíše jako větší ulice. Domy jsou také často propojené v řadové stavby.

Z hlediska materiálu se zde setkáváme s hlínou, která zde jako jinde byla užívána pro její tvárnost, pevnost, vodotěsnost a spojovací a obalové vlastnosti ve spojení s jinými materiály, dále také pro její tepelné vlastnosti. Hlína se pro lepší soudržnost prokládala proutím a stěny se potíraly řídkou hliněnou mazaninou, nejrozšířenějším způsobem stavby byla stavba pomocí nabíjenice⁷. Hlína se užívala pro masivní konstrukce jen v polohách s množstvím naplavenin⁸ a spraší⁹, protože jí tam byl dostatek, jinde se používala jen pro nezbytné konstrukce (spojovací materiál, omítky, izolace ...). Proto se hliněná konstrukce nejčastěji objevuje v nížinných oblastech Dolnomoravského úvalu a na Slovácku. Mladší, výše položené objekty jsou díky dostatku místní žuly stavěny na Horácku z kamene, případně z vepřovic¹⁰. Dalším typem konstrukce jsou rovněž konstrukce dřevěné, které převažují ve výše položených oblastech jižní Moravy na moravskoslovenském pomezí v podobě roubených či smíšených staveb. Nejčastější druh konstrukce v této oblasti je konstrukce roubená vyrovnaná hliněnou omazávkou. Posledním užívaným typem je zděná konstrukce, která je ale podstatně novější.

Frekvencovaným typem staveb na jižní Moravě jsou stavby hospodářské. Velmi časté jsou skladovací budovy, které se stavěly téměř výhradně odděleně. Vyskytují se zde samostatné patrové sýpky zvané komory, které se stavěly vždy před usedlostí a směrem do návsi. Zpočátku bývaly hliněné nebo i roubené, později většinou kamenné. Každému, kdo slyší slovo „Morava“ se ale samozřejmě vybaví i moravské víno. Je tedy jasné, že vinařská architektura je také důležitým

⁷ Nabíjenice = dusání měkké hlíny do prkenného bednění

⁸ Naplaveniny = vrstvy sedimentů ukládající se kolem větších říčních toků

⁹ Spraš = úlomkovitá usazená hornina navátá větrem

¹⁰ Vepřovice = též vepřilky nebo kotovice (→ do směsi hlíny a plev se přidávaly prasečí chlupy); cihly z nepálené hlíny

atributem jihomoravského území. V blízkosti vinic se stavěly tzv. vinné budy, tedy lisovny a sklepy, a to zpravidla zděné a klenuté. Sdružovaly se v sevřené útvary, velmi často je nacházíme např. po jedné straně cesty. Starší typy těchto búd mají hliněnou konstrukci stěn a výrazně předsazenou střechu v průčelí, které jsou podpírány dřevěnými sloupky. Dále výjimečně nalezneme i starší valbové střechy se slaměnými krytinami, které ale už byly většinou upraveny na sedlové střechy a prkennými štíty a tvrdou krytinou. Při cestě na luka se sdružovaly povětšinou dřevěné seníky.

Části jižní Moravy

Součástí regionu jižní Morava jsou etnografické oblasti Slovácko s podoblastmi Moravskoslovenské Kopanice, Dolňácko a Horňácko, dále Brno a okolí, Horácko a Podluží. Hraniční etnografickou oblastí je Luhačovické zálesí, které se nachází mezi Slováckem, Valašskem a Hanou.

Slovácko

Slovácko je výrazná etnografická oblast jihovýchodní Moravy, jejíž jádro tvoří obce v okolí Břeclavi, Hodonína, Kyjova, Strážnice, Veselí nad Moravou, Uherského Hradiště a Uherského Brodu. Zahrnuje také celý Dolnomoravský úval.

Převažují zde ulicové půdorysné typy vesnic s výše zmíněným protáhlým typem návsi, které bývají lemované řadami přízemních domů. Ve vinorodých částech Slovácka jsou velmi časté hospodářské stavby jako vinné budy či sušárny, seníky apod.

Na Slovácku a hlavně pak na Dolňácku a Horňácku se jako stavební materiál udržela tradičně hlína, díky které staré slovácké stavby nabývají zvláštního optického charakteru. Stavby totiž vyrůstají ze země oblými náběhy stěn. Oblost všech hran a hliněná konstrukce zjemňovala vzhled domů. Specifické jsou pro Slovácko vápenné, někdy i barevné, nátěry. Stěny se často tónovaly modrou, zelenou, žlutou nebo červenou a sokly se barvily sytě šmolkově modrou nebo černou. Výstupky okolo oken (šambrány) se barvily bíle nebo se tónovaly kontrastně se stěnami. Střecha bývala došková, pokrytá silnou vrstvou slaměné krytiny. Postupem času ale byla vytlačena pálenou krytinou, tedy taškami. Častým znakem většiny slováckých staveb je také žudro – přesazený výstupek ze stěny, chránící vstup do domů i jiných hospodářských staveb, často malovaný a notně zdobený. Ojediněle se můžeme setkat i s ornamentálním ztvárněním omítky (drásání měkké omítky prsty – tzv. murl).

Moravskoslovenské Kopanice

Moravskoslovenské Kopanice jsou malá etnografická podoblast Slovácka v Bílých Karpatech, jejíž základ je v obcích v okolí Starého Hrozenkova. Jde zároveň o jeden z nejmladších sídelních prostorů, ve kterém se však uchovaly archaické stavební zvyklosti. Osady mají rozptýlenou, uvolněnou a nepravidelnou dvorcovou zástavbu namísto tradiční kompaktní, společné skladby vnitrozemských vsí. Protože byla oblast Kopanic osidlována z vnitrozemí, byla také kultivovaná zemědělsky, pro což tu ovšem nebyly vhodné podmínky a tak Kopanice zůstaly nejchudší a nejzaostalejší oblastí českých zemí.

V oblasti Moravskoslovenských Kopanic převažuje roubená konstrukce domu vyrovnávaná hliněnou omazávkou. Užívaly se i jednoduché konstrukce jako jsou vyplétané (používané hlavně ke konstrukci prostého ohrazení). Stavěly se často pouze dvoupřestorové obytné domy s jizbou a pitvorem¹¹, vytápěné ohništěm otevřeným do jizby a opatřeným kozubem¹².

Dolňácko

Dolňácko je etnografická podoblast na jihu Slovácka rozkládající se u řeky Moravy. Zahrnuje oblast mezi Napajedly a Hodonínem včetně přilehlých podhorských oblastí. Hlavním stavebním materiálem byla tradičně hlína.

Horňácko

Horňácko je etnografická podoblast Slovácka v oblasti Bílých Karpat, která zahrnuje deset obcí v okolí Velké nad Veličkou. Tradičním stavebním materiálem je jako u zbytku Slovácka hlína.

Brno a jeho okolí

Brno jako etnografická oblast zahrnuje pouze Brněnskou vrchovinu a severní část Dyjsko-svrateckého úvalu. Užívané materiály jsou převážně hlína a dřevo.

Horácko

Horácko je etnografická oblast v moravské části Českomoravské vysočiny. Zahrnuje okolí Žďáru, Nového Města na Moravě, Jihlavy, Třebště, Telče, Dačic a Jemnice.

Výše položená západní část Horácka se uspořádáním vesnic a typem zástavby většinou přibližuje přilehlým oblastem jižních a východních Čech. Tyto stavby, položené na vysočině, jsou stavěny

¹¹ Pitvor = předsíň vesnického domu, často na Slovensku

¹² Kozub = krb, zprostředkovával odvod kouře do prostor půdy

z kamene, pro velké zásoby místní žuly. Starší vrstva dochované stavby bývá roubená, naopak mladší stavby (cca z 19. st.) jsou zděné a prosté, bez většího zdobení (zdobné klasicistní prvky je možné vidět u několika starších staveb). V interiérech bylo díky zděné konstrukci hojně užití kleneb.

Podluží

Podluží je etnografická oblast nacházející se v Dolnomoravském úvalu, v povodí dolní Dyje a Kyjovky. Je položena ve vůbec nejjižnějším cípu Moravy. Nejčastější stavební materiál zde byla hlína a případně vepřovice. Podluží je někdy považováno za část Slovácka.

Luhačovické zálesí

Luhačovické zálesí je etnografická oblast s jádrem v okolí Luhačovic. Představuje předěl mezi Slováckem, Valašskem a Hanou, proto zde dochází ke střetu těchto kultur, také ale bývá považováno za podoblast Slovácka. Převažují zde roubené či smíšené konstrukce.

Střední Morava

Na střední Moravě byla opět hojným materiálem hlína, konstrukce byly však odlišné od jihomoravských. Ke stavbě se zde užívaly nabíjenice (zřídka) a vepřovice, nově se tu však objevují tzv. války, což byly jakési hliněné bochníky¹³. U hliněných staveb byly svislé nosné konstrukce hliněné, nicméně obytná místnost bývala roubená. Hlína byla také hlavním izolačním materiálem a používala se hojně i na omítky. Dalšími typy konstrukcí byly vodorovné dřevěné konstrukce a koncem 19. století se prosadily i konstrukce cihelné (z pálených cihel).

Části střední Moravy

Střední Morava samozřejmě také ukrývá několik etnografických oblastí. Jsou to Haná, Dražanská vrchovina a Moravské Valašsko.

Haná

Haná, dlouho osídlené srdce střední Moravy. Není tak divu, že je na lidovou architekturu velmi bohatá. Rozkládá se na území kolem Hornomoravského úvalu, na Olomoucku, Přerovsku a Kroměřížsku. Pro Hanou jsou typické velké vesnice s ulicovými či návesními půdorysy, domy

¹³ Války měly slaměné jádro obalené a spojené hlínou.

jsou zde většinou patrové. Do cesty, která sledovala obvod obce, byla většinou postavena vrata v cihlových či hliněných zdech. Co je zde specialitou je orientace domů podélnou stranou k cestě, nikoli štítovou. Na Hané se vyvinula technika hliněné stavby, a proto je tento materiál i zde nejrozšířenější, v podhůří Jeseníků na samém okraji Horní Hané se ale ještě dochovaly stavby roubené. Hliněné stavby byly většinou velmi jednoduché, zato bohatě a sytě barvené, pro zděné stavby je na Hané typické to, že se neomítaly, až na některé doplňky kolem oken. Starší hanácký dům se vyznačoval roubenou obytnou místností obalenou hliněnou mazaninou (tato místnost byla nazývána jizba) a patrovým blokem zděných nebo hliněných komor. Nejvýraznějším prvkem hanáckého domu je tzv. žudr¹⁴, který měl jak funkci krytého vstupu, tak funkci skladovací (v patře žudru se nacházely sýpky). Starší hospodářské stavby byly dřevěné či hliněné (z válků), na začátku 19. století se pak začaly používat ke stavbě stodol špalety. Co se týče uspořádání stavení, za domem bývaly hospodářské stavby jako chlévy apod. Chodník podél chlévů byl pak krytý sloupovou arkádou s oblouky či rovnými překlady a dvůr uzavírala (často průjezdná) kolmo postavená kůlna. Vzadu v zahradě obvykle stála ještě stodola.

Drahanská vrchovina

Drahanská vrchovina je etnografická oblast přiléhající k východnímu okraji Českomoravské vrchoviny. Vsi se zde vyznačují velice širokým prostorem návsi, který je vymezen řadovými usedlostmi. Mnoho staveb zde ale není zachováno a Drahanská vrchovina tak není na lidovou architekturu příliš bohatá.

Valašsko

Na Valašsku převládají dřevěné, roubené stavby a domy jsou převážně patrové. Stavby v pohraničí se pak blíží spíše slovenskému stylu.

Severní Morava a Slezsko

Region severní Moravy a Slezska se nachází mezi Jeseníky a Slovenskem, převážně pak v Ostravské pánvi, ve Slezsku. Mezi hlavní materiály patřilo dřevo a kámen, hojně používané byly i vepřovice. Vše ale záviselo na poloze oblasti, které se od sebe svou architekturou výrazně liší.

¹⁴ Žudr = předstupující patrový útvar při vstupu do domu (Pozor! Často se plete žudr a žudro!)

Části severní Moravy a Slezska

Severní Morava a Slezsko zahrnují etnografické oblasti Jeseníků, Lašska a Moravskoslezských Beskyd. Architektura těchto oblastí se od sebe poměrně výrazně liší kvůli jejich různé nadmořské výšce.

Jeseníky

Oblast Jeseníků je situována v okolí měst Jeseník a Bruntál. Vzhledem ke středověké kolonizaci německými obyvateli zde najdeme německé prvky, například lánové vsi. Poměrně často zde můžeme najít zděné stavby, které ale zachovávají prvky původních dřevěných staveb, jako například bedněný štít. Roubené stavby byly někdy z důvodu ochrany materiálu obkládány břidlicovými deskami. Jako krytina střech se zde hojně využívala šedomodrá břidlice. Co se interiéru týče, typickým typem domu je komoro-chlévní dům.

Lašsko

Lašsko se rozkládá v oblasti Ostravské pánve, zhruba mezi Ostravou a Českým Těšínem. Jeho nejdominantnější architektonickou oblastí je Opavsko. Domy se zde stavěly převážně zděné či z vepřovic, nechybí zde ale ani stavby roubené. Specifickým typem staveb jsou zde tzv. srubky – samostatně postavené sýpky. Typickou krytinou zde byla břidlice.

Moravskoslezské Beskydy

Moravskoslezské Beskydy se nacházejí na hranici se Slovenskem a zahrnují celou horskou oblast. Pro hornatý povrch ale nebyly příliš osidlovány a nalezneme zde tak spíše pozůstatky po kolonizátorech, např. z řad Valachů. Jako vhodný způsob obživy se zde tak vyvinulo salašnictví a pastevectví. Kvůli těžkým horským podmínkám zde prakticky nenalezneme semknuté vesnice, typická je zde naopak roubená zástavba, kdy stavby byly nepravidelně rozptýlené a u sebe drželi spíše jen rodinní příslušníci.

Stavby byly hlavně roubené, na severu pak z mohutných kuláčů, někdy ale narazíme na zděné podezdívky. Kromě obytného domu patřil k usedlosti ještě chlév, stodola, kůlna a často sklípek, případně studna a úly. Domy byly specifické značně přesahující střechou s prkenným, bedněným štítem, jehož spáry byly kryté lištami. Již typickým prvkem je i na severní Moravě půlkuželový kabřinec. Střecha byla krytá převážně šindelem. Co do interiéru, beskydské stavby byly řešené jen dvouprostorově, s půdou. Obytnou část tvořila jen jizba a síň, kdy jizba byla opět multifunkční místností. Později se v některých domech začala objevovat i komora.

Kromě obytných staveb jsou Beskydy charakteristické ještě horskými salašemi, technickými stavbami jako např. mlýny a pilami a dřevěnými kostely.

Typy domů na Moravě

Na Moravě rozlišujeme několik typů tradičních domů.

Dům východních Čech a západní Moravy

Z českomoravského pomezí na Jižní Moravu zasahují dva typy domu spadající pod dům východních Čech a západní Moravy.

Horácký dům

Horácký dům je jedním z těchto podtypů. Jde o označení domů na Českomoravské vrchovině, hlavně v okolí Žďáru nad Sázavou či Havlíčkův Brod. Starší horácký dům má většinou roubenou konstrukci s bílenými sádkami. Převládající stavby jsou přízemní formy. Střecha takového domu bývala sedlová, šindelová a byla často ukončena půlkruhovým kabřincem.¹⁵ Také její štít byl zdobně uspořádán. Mladší horácký dům naproti tomu je zděný, horní část stavby ale často zůstává dřevěná. Převážně v nižších oblastech nahradil starší typ domu. Tyto domy jsou často úplně bez výzdoby. Co se interiéru týče, horácký dům měl jen málokdy černou kuchyni a kamna se zde umísťovala do světnice.

Dyjsko-oslavský dům

Jako druhý následuje Dyjsko-oslavský dům. Nachází se okolo měst Jemnice a Moravských Budějovic a hradu Bítov. Typickým znakem je pro něj stavba z vepřovic nebo kamene. Domy jsou přízemní a zděné. U staršího domu bývala střecha často šindelová, nicméně jako mnoho dalších staveb byla postupem času nahrazena pálenými taškami.

Dům Pomoraví a dolního Podyjí

Dům Pomoraví a dolního Podyjí zasahuje na jižní a střední Moravu. U tohoto typu rozlišujeme tři odlišné, dominantní typy domu.

¹⁵ Kabřinec (také kukla, kozub, hálka) = půloválná ozdobná stříška na vrcholu štítu

Hanácký dům

Typický hanácký dům byl roubený, avšak obalený hliněnou mazaninou, s valbovou střechou. Specifickým prvkem pro tento typ byl žudr.

Slovácký dům

Slovácký dům byl hliněný, nejdůležitějším prvkem zde bylo žudro s bohatě malovanými ornamenty.

Dyjsko-svratecký dům

Dyjsko-svratecký dům byl často hliněný, přízemní s valbovou střechou. Později byla hlína nahrazena nepálenými cihlami. Domy jsou nejčastěji štítově orientovány, můžeme se zde ale setkat i s okapově orientovanými stavbami.

Dům severní Moravy a Slezska

Na severní Moravě a ve Slezsku nalezneme tři formy domu. Společným znakem však pro ně je roubení, u mladších typů jsou frekventované i zděné stavby.

Těšínsko-slezský dům

U Těšínsko-slezského domu rozlišujeme nížinný typ (situovaný kolem Ostravy) a karpatský typ (v Podbeskydské pahorkatině). Nížinný typ je charakteristický dlouhými řadovými vesnicemi se štítovou orientací domů. Původní domy byly roubené s valbovou doškovou střechou, v polovině 19. století se ale opět přešlo na zděné materiály. Vesnice karpatského typu naproti tomu nemají žádný pravidelný půdorys. Domy zde byly přízemní a roubené se sedlovou, šindelovou či lepenkovou střechou, později bylo ale roubení taktéž vystřídáno zděním a keramickou střešní krytinou.

Opavský dům

Na území Opavské pahorkatiny docházelo ke střetu vlivů. Vesnice jsou zde silničního či návesního charakteru. Starší domy byly přízemní, štítově orientované a roubené s doškovými střechami. Později ale došlo ke zdění domů a domy se změnily podobně jako v jiných oblastech.

Jesenický dům

Jesenický dům býval zpravidla přízemní, roubený na kamenné podezdívce a měl vysokou sedlovou šindelovou střechu. Později ale začaly být stavěny domy z kamene či z cihel, do určité doby však ještě byl udržen bedněný štít.

Karpatský dům

Karpatský dům je typ staveb na pomezí Moravy, Slezska a Slovenska a skrývá tři podtypy. Spojuje je však to, že většina staveb tohoto typu je roubená.

Valašský dům

Valašský dům je tradičně roubený. Mezi jeho specifika však patří kabřinec a podlomení střechy. Důležitým typem usedlosti pro tuto oblast je valašské fojtství – dvůr správce či rychtáře (fojta).

Kopaničářský dům

Kopaničářský dům bývá přízemní, roubený či z části hliněný a má notně vysokou valbovou doškovou střechu. Kopaničářské domy často stály osamoceně nebo jen v malých shlucích.

Pasekářský dům

Pasekářský dům se vyskytuje na svazích hor. Je roubený a již typickým znakem je zde kabřinec či valbička.

Závěr

Příprava práce na téma lidové architektury byla pro nás velkým přínosem. Poznaly jsme se množství nových termínů z architektonického světa a dozvěděly jsme se množství nových poznatků.

Jak už bylo řečeno v úvodu, je důležité ctít kulturu a i takové památky, které se mohou zdát nedůležité a nevýrazné proti jiným. Jsme rády, že jsme mohly pracovat na takovém projektu, kterým snad zaujmeme či dáme najevo důležitost tohoto tématu.

Při vytváření projektu jsme navštívily některá muzea a skanzeny a dostalo se nám i příležitosti vytvořit modely některých staveb. Některé z nás měly takovou práci na starost poprvé a i proto to bylo dobrým zpestřením a obohacením naší práce.

Jsme rády, že jsme mohly pracovat na toto téma a doufáme, že našim vrstevníkům přinese naše práce poznání a poučení i že je třeba pobaví a zaujme.

Zdroje

Knihy a publikace:

Encyklopedie českých vesnic, Jan Pešta, Libri, 2003 – 2011

Lidová architektura v Československu, Václav Mencl, Academia, 1980

Magda Křivanová a Luděk Štěpán: Lidové stavitelství

Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel, Jan Pešta a kol., 2014

Lidová architektura (rozšířené vydání), Václav Frolec a Josef Vařeka, Grada, 2007

Lidové stavitelství, Josef Kšír, Vlastivědný ústav Šumperk

Internetové zdroje:

<http://www.lidova-architektura.cz/>

<http://www.etnofolk.eu/cs/article/lidova-architektura-v-ceske-republice>

informace-ceska-republika.infocesko.cz/content/informacni-texty-lidova-architektura-cr.aspx

elearning.historickededitvi.com/zobraz/materialy/odborne-texty/urbanismus

www.wikipedia.org

www.rozhlas.cz/lidovestavby

Výstavy:

Národní zemědělské muzeum, Venkov v proměnách staletí

Polabské národopisné muzeum Přerov nad Labem

Valašské muzeum v přírodě Rožnov pod Radhoštěm (virtuální prohlídka – www.vmp.cz/virtualniprohlidka/indexcz.html)

Obrázky

Severní Čechy

roubená chata s bedněným štítem; hrázděná stěna; roubená chata s pavlačí
detail stěny s omítnutou mazaninou; příklad nerovnoměrné střechy s bedněným štítem; vikýře
hrázděná márnice; chalupa s vikýři a podpěrnými sloupy; příklad vrat u chalupy

pavlač; detail hlavice arkádového sloupu; roubená chalupa s pavlačí
vikýř – detail; chalupa s vikýři

Střední Čechy

příklad brány; příklad brány a jejího umístění; dvůr roubené chaty s pavlačí
roubená chata s nerovnoměrnou střechou; brána s vrátky; roubená chata s pavlačí
hospodářské budovy na dvoře

Východní Čechy

chalupa z Chvalovic s
chalupa z Draha s val
světnice hospodáře; p

Jižní Čechy

Hlašovice, selské baroko

Morava a Slezsko

malovaný sklep v Šatově; pohled ze střechy sklepa na větrací šachtu (ukázka vzdálenosti); ukázka brány a orientace domu

paprskovitá vrata; vinná buda – lisovna

ukázky sklepů a jejich interiérů